

FERWAGNER PÉTER ÁKOS

Nacionalizmus, elnyomás, éhínség

Libanon az első világháborúban

Az első világháború Közép-Európához hasonlóan a Közel-Keleten is drámai változásokat hozott magával. Akárcsak az Osztrák–Magyar Monarchia, felbomlott az az Oszmán Birodalom, amely a térséget – a libanoni hegyvidéket is beleértve – négy évszázad óta az uralma alatt tartotta. A szerteágazó átalakulás nyomán azonban az itteni népek, hiába vágytak rá, nem válhattak függetlenné: ismételten idegen uralom alá kerültek. Új uraik azok a franciák és britek lettek, akik ekkoriban domináns pozíciót foglaltak el a Földközi-tenger egész medencéjében. Az oszmán állam egykori arab többségű tartományait alaposan átszervezték ama felosztási megállapodások következtében, amelyeket London és Párizs az érdekeik védelmében kötött, olykor rendkívül feszült tárgyalásokon alkudott ki egymással. Ezek a világháború alatt és után folytatott nyilvános és titkos tárgyalások, megállapodások meghatározó mértékben hozzájárultak a Közel-Kelet későbbi konfliktusaihoz.

Az új mandátumrendszer keretében létrehozott „nemzetállamok” törékenyek, instabilak maradtak, miközben mind Nagy-Britannia, mind Franciaország arra törekedett, hogy kiterjessze a befolyását a Termékeny Félhold minél nagyobb részére. London számára a legfőbb cél gyarmatbirodalmi érdekeinek védelmezése maradt, ami mindenekelőtt az Indiába vezető útvonalak biztosítását és az 1917-es Balfour-nyilatkozatban megígért, Palesztinában létrehozandó zsidó nemzeti otthon megteremtését jelentette. Ennek a nemzeti otthonnak a létrehozása annak a cionista mozgalomnak a követelése volt, amely az első kongresszusát 1897-ben Bázelen tartotta, ahol a majdani zsidó állam helyszínéül Palesztinát jelölték ki. Párizs ugyanakkor arra törekedett, hogy megóvja az évszázadok alatt kiépített gazdasági és kulturális érdekeltségét (jótékonyági és oktatási intézményeit), megakadályozza a muszlim népesség körében megnyilvánuló nacionalista agitáció áttérjedését észak-afrikai gyarmataira, s ne engedje át a briteknek a kizárólagos uralmat a Közel-Keleten. A világháború kirobbanása előtt, 1912 decemberében Raymond Poincaré miniszterelnök a Szenátus előtt kendőzetlenül felhívta a figyelmet a levantei francia érdekek védelmezésének szükségességére: „Mi magunk nagyon elkötelezettek vagyunk Ázsiában az Oszmán Birodalom területi integritásának fenntartása iránt, de nem feledkezünk meg egyetlen ottani hagyományunkról sem, nem tagadjuk meg az ott kivívott szimpátiáinkat, s nem hagyjuk, hogy ottani érdekeink függőben maradjanak.”¹ Ez a beszéd hatalmas jelentőségű a tekintetben, hogy Franciaország Oszmán Birodalommal szembeni politikájának fordulópontját jelentette, továbbá hivatalosan is felvetette a szíriai kérdést, vagyis azt, hogy miképpen alakuljon ennek a térségnek a sorsa a birodalom esetleges felbomlásakor. Párizs erősen tartott attól, hogy egy ilyen fejlemény

¹ Poincaré, Raymond: *Au service de la France. Neuf années de souvenirs. Tome II. Les Balkans en feu.* Paris, 1926. 412.

esetén a neki jutó „zsákmány” messze elmarad majd akár a briteknek, akár a németeknek jutó szerzeményektől.

Ebben a francia politikában a Szíriának nevezett terület, azon belül pedig a Libanon-hegység központi szerepet játszott. A hegyvidék politikai fejlődésének évszázadok óta szerves részét képezte a Porta által nyújtott autonómia, melynek gyakorlása a régió szélsőséges vallási megosztottságából következően a felekezetek (maronita keresztények, görögkeletiek, görög katolikusok, szunniták, síiták, drúzok stb.) együttműködésén nyugodott. A 19. század közepén ez az együttműködés részben Isztambul központosító törekvései, részben az európai nagyhatalmak beavatkozó politikája miatt léket kapott, felekezeti összecsapások vették kezdetüket. A Libanon-hegységben és Damaszkuszban dühöngő 1860-as véres felekezeti villongások után, melyek kiváltották III. Napóleon intervencióját,² a Porta hozzálátott az itteni adminisztratív egységek átszervezéséhez. 1861-ben a libanoni hegyvidéket mintegy „kiemelték” a térségbeli vilájetek közül, és az öt nagyhatalommal aláírt és többször módosított ún. „szerves rendezés” nyomán 5950 km² kiterjedésű autonóm *mutaszarrifjává*, vagyis előjogokkal rendelkező kormányzósággá alakították, melynek élén keresztény kormányzó (*mutaszarrif*) és Adminisztratív Tanács állt, irányításába pedig a felekezetek, elsősorban a többségben lévő maroniták beleszólást kaptak.³

Az Oszmán Birodalom hadba lépése és a libanoni autonómia felszámolása

Maga a birodalom a 19. század utolsó harmadában egyre nagyobb mértékben volt kitéve az európai nagyhatalmak versengésének, Galántai József szavaival „az imperializmus korában már nem imperialista versenytárs, hanem a nagyhatalmak versengésének tárgya” volt.⁴ Fennmaradását azért támogatták mégis, mert nem lehetett tudni, hogy az oszmán állam esetleges felbomlása mit vonna maga után, mivel közös, egységes európai érdek és állásfoglalás nem létezett a tekintetben, hogy mi szülessék meg „a düledező Porta málló romjainak porfüstjéből”.⁵ Eleinte úgy tűnhetett, hogy a befolyásért folytatott versenyfutásban a cári Oroszország kerül előnybe, miután az 1877–1878-as háborúban súlyos vereséget mért a szultán hadseregére, katonái pedig Isztambul kapuinál álltak. A San Stefanóban aláírt békeszerződés azonban kiváltotta Nagy-Britannia aggodalmát, mely úgy vélte, az oroszok olyan helyzetbe kerültek, hogy immár képesek fenyegetni a britek Közel-Keleten átfutó birodalmi összeköttetési útvonalaikat. Az általános nagyhatalmi konfliktus elkerülése érdekében Bismarck kancellár 1878 júliusában konferenciát hívott össze Berlinbe, ahol mérsékeltek az orosz területi szerzeményeket. Londont mégsem nyugtatta meg tökéletesen a döntés, ezért kiterjesztette fennhatóságát Ciprus és Egyiptom, valamint a Szezei-csatorna területére. Abdul-Hamid szultán ettől kezdve bizalommal fordult Németország felé, amelyről azt feltételezte, hogy a többi nagyhatalommal ellentétben nem célja az Oszmán Birodalom területi megcsonkítása.

Ez a Németország II. Vilmos trónra lépése után a pontos tartalmában sohasem tisztázott *Weltpolitik* keretében aktívabb politikába kezdett a Közel-Keleten, ahol erősíteni kívánta gazdasági befolyását. A közeledés Isztambulnak is érdekében állt, hiszen London hagyományos támogatását már nem lehetett biztosra venni. A Németországgal kötendő szövetség lassacskán az oszmán diplomácia fő elemévé vált, amit látványosan igazolt Vilmos császár 1898.

² Ferwagner Péter Ákos: *A libanoni kérdés és a nagyhatalmak (1840–1861)*. Szeged, 2013. 243. skk.

³ Khair, Antoine A.: *Le Moutaçarifat du Mont-Liban*. Beyrouth, 1973.; Akarli, Engin: *The Long Peace. Ottoman Lebanon, 1861–1920*. Berkeley, 1993.

⁴ Galántai József: *Az első világháború*. Budapest, 1988. 34.

⁵ Szász Károly dualizmus kori író-politikusunk 1867-es szavai. Idézi: Galántai József: *A Habsburg-monarchia alkonya. Osztrák–magyar dualizmus 1867–1918*. Budapest, 1985. 79.

októberi isztambuli látogatása. Az uralkodó felkereste a Szentföldet és Damaszkuszt is, ahol a korabeli arab sajtó figyelmét felkeltve Szaladin sírja előtt „a háromszázmillió mohamedán” barátságára apellált.⁶ Nagy figyelmet keltett az is, hogy a Deutsche Bank megkapta a Boszporuszt a Perzsa-öböllel összekötő vasút megépítésének koncesszióját, ez a mezopotámiai német behatolás pedig azonnal bekapcsolta a vészjelzőket a Temze partján. Az öbölbeli kizárólagos uralmukra féltékeny britek a világháború kirobbanása előtt nem sokkal el is érték, hogy a *Bagdadbahn* végállomása Bászrában legyen, vagyis nem az öböl partján.⁷

Ezekben az években az Oszmán Birodalom rendkívül súlyos kül- és belpolitikai válságokon ment keresztül. Gyengeségére éles fényt vetett, hogy 1911–1912-ben az új gyarmatok megszerzésére törekvő Olaszország elragadta tőle Kirenaikát és Tripolitániát (a mai Líbiát), utolsó afrikai birtokait.⁸ Az 1912–1913-as balkáni háborúban elveszítette az utolsó, legsűrűbben lakott, gazdaságilag legfejlettebb európai tartományait is, minek következtében tisztán ázsiai hatalommá vált, lakosságának túlnyomó többségét pedig immáron muszlimok alkották.⁹ 1908-ban az abdul-hamidi zsarnokságot megalégelő ifjútörökök forradalmat robbantottak ki, és az 1876-os alkotmány újbóli életbe léptetésére kényszerítették a szultánt. A következő évben, egy ellenforradalmi kísérletet követően az uralkodót lemondatták, 1913 januárjában pedig az ifjútörök mozgalom vezető politikai erejének, az Egység és Haladás Bizottságának (EHB) triumvirátusa, Enver pasa, Talaat pasa és Dzsemál pasa puccsot végrehajtva szilárdan kezébe kaparintotta a hatalmat, megteremtve ezzel a birodalom erőteljes központosítására és szuverenitásának megerősítésére törekvő EHB kollektív diktatúráját.¹⁰

Amikor 1914 augusztusában a világháború kitört, a Porta Németország oldalán kötelezte el magát, amellyel titkos szövetségi szerződést kötött.¹¹ A döntés mögött az a megfontolás húzódott meg, hogy a központi hatalmak szövetsége lehetővé fogja tenni mindennemű idegen befolyás megszüntetését, és ideális védelmet fog biztosítani a legveszélyesebbnek tartott orosz területi ambíciókkal szemben.¹² Isztambul ugyan deklarálta semlegességét, de több lépést is tett szuverenitása megerősítése érdekében. Így például eltörölte a kapitulációkat, amelyek a 16. század közepe óta szabályozták az idegen „nemzetek”, a zarándokok, kereskedők, misszionáriusok jogállását a szultán birodalmában.¹³ Október végén az oszmán flotta

⁶ Sinno, Abdel-Raouf: *The Emperor's Visit to the East as Reflected in Contemporary Arabic Journalism*. In: Sader, Hélène – Scheffler, Thomas – Neuwirth, Angelika (eds.): Baalbek. Image & Monument 1898–1998. Beirut–Stuttgart, 1998. 115–133.

⁷ Earle, Edward Mead: *Turkey, the Great Powers, and the Bagdad Railway. A Study of Imperialism*. New York, 1924. 255–256.; Heller, Joseph: *British Policy towards the Ottoman Empire 1908–1914*. London, 1983. 92–95.

⁸ Childs, Timothy W.: *Italo-Turkish Diplomacy and the War over Libya 1911–1912*. Leiden, 1990.; Horváth Krisztián (ford. és szerk.): *Dokumentumok az 1911–1912-es olasz–török háborúról*. Documenta Historica 49. Szeged, 2000.

⁹ Hall, Richard C.: *The Balkan Wars 1912–1913. Prelude to the First World War*. London, 2000.

¹⁰ Lewis, Bernard: *The Emergence of Modern Turkey*. London, 1968. 210. skk.; Ahmad, Feroz: *The Making of Modern Turkey*. London, 1993. 31. skk.

¹¹ Urbán Aladár (szerk.): *Nyugat-Európa és Amerika 1789–1918. Új- és legújabbkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény*. 1/2. kötet. Budapest, 1970. 790.

¹² Aksakal, Mustafa: *The Ottoman Road to War in 1914. The Ottoman Empire and the First World War*. Cambridge, 2008. 1–2.

¹³ Az ottomán kormány körlevele a kapitulációk eltörléséről. Isztambul, 1914. szeptember 9. Lugosi Győző (szerk.): *Dokumentumok a Közel-Kelet XX. századi történetéhez*. Budapest, 2006. 23–24. A kapitulációk a külföldiek számára, akik egyedül Konstantinápolyban 130 ezren voltak a századfordulón (a teljes lakosság 15%-a), szabad kereskedelmet és vallásgyakorlatot írtak elő, saját konzuljaik joghatósága alá kerültek, házaik, birtokaik, tulajdonuk – viszonyosság nélkül – területen kí-

orosz célpontokat bombázott, ezzel a birodalom hadviselő féllé vált. Novemberben *dzsihadot* hirdettek az antanthatalmak ellen, remélve, hogy ez egyrészt serkenteni fogja a birodalom muszlim lakosságát a minél nagyobb háborús erőfeszítésekre, másrészt felkelést vált ki az antant muszlim többségű gyarmatain.¹⁴

A libanoni *mutaszarrifjában* (és szíriai hátországában) 1914 őszén a helyzet egyelőre nyugodt maradt. A maroniták mindenáron ki szerettek volna maradni a világháborúból, mert joggal tartottak attól, hogy az számukra negatív következményekkel fog járni, s elveszítik Franciaország támogatását. A feszültség akkor vált tapinthatóvá, amikor szeptember 10-én megérkezett a kapitulációk eltörlésének híre, mivel ez azt jelentette, hogy a térségben jelenlévő és a keresztény lakosság érdekeit védő nyugati diplomaták elveszítették minden privilégiumukat. A hatóságok örömfelvonulásokat szerveztek, Bejrútban például a muszlim tüntetők a külföldiek és a konzulok befolyásának megszűnését, Libanon „visszaszerzését” ünnepelték, azaz ostromozták az addigi nyugati befolyást. Fokozta lelkesedésüket, hogy a levantei német diplomaták Franciaország katonai vereségéről és Párizs elestéről terjesztettek híreket. Szeptember végén a feszültség a tetőpontjára hágott, leginkább Bejrútban, mivel a katonai beszolgáltatások fosztogatásokba csaptak át. A hatóságok ekkor tiltották meg először az élelmiszer behozatalát a Libanon-hegységbe. A hadsereg behatolt a franciák által működtetett kórházakba, ahonnan orvosi eszközöket és gyógyszereket zsákmányolt.¹⁵

Az oszmánok háborúba való belépése az antant azonnali válaszlépését váltotta ki: hermetikusan blokád alá vonta az égei- és a földközi-tengeri partvidéket.¹⁶ A levantei hatóságok tisztviselői a hadihajók bombázásaitól való félelmükben a belső területekre küldték családtagjaikat. A tehetős muszlim családok elmenekülése kiváltotta a gazdagabb keresztény családok távozását is Bejrútból a hegyvidékre, rokonokhoz, ismerősökhöz. Októberben és novemberben az utak zsúfolásig megteltek, akár 30 ezren is elhagyhatták a várost. Velük együtt a külföldiek (misszionáriusok, diplomaták, kereskedők stb.) is felkerekedtek, főleg miután október 24-én elterjedt a hír, hogy eltörölték Franciaországnak a katolikusok felett évszázadok óta gyakorolt protektori jogait. Az antant blokádja a Portát arra kényszerítette, hogy intézkedéseket tegyen a partvonal megerősítésére. Ennek részeként került sor novemberben 12–15 ezer katona részvételével a libanoni hegyvidék megszállására, ami a *mutaszarrifja* autonómiájának és a vonatkozó nemzetközi szerződéseknél a nyílt megsértését jelentette. Igaz, a tiszték parancsot kaptak, hogy ne vonják magukra a civil lakosság haragját, s szigorúan büntessék meg a közkatonák minden kihágását. Az élelmiszertartalékokat a belső területekre vitték, a partvidéki lakosoknak pedig ettől kezdve fejadagokat osztottak.¹⁷ A partvidék szigorú ellenőrzése egyfelől a szárazföldön az oszmán csapatok, másfelől a tengeren az antant

vüliséget, teljes immunitást élvezett. Az európai kereskedők alacsony vámok mellett folytathatták az árucserét, számos pénzügyi előnyben részesültek, és a saját postaszolgálatukat használhatták. Edhem, Edhem: *Capitulations and Western trade. Western trade in the Ottoman Empire: questions, issues and sources*. In: Faroqhi, Suraiya N. (ed.): *The Cambridge History of Turkey*. Vol. 3. *The Later Ottoman Empire, 1603–1839*. Cambridge, 2006. 283–335.

¹⁴ V. Mehmed ottomán szultán és kalifa rendelete a szent háború meghirdetéséről. Isztambul, 1914. november 23. Lugosi (szerk.): *Dokumentumok*, 25–27.; Aksakal, Mustafa: *The Ottoman Proclamation of Jihad*. In: Zürcher, Erik-Jan (ed.): *Jihad and Islam in World War I. Studies on the Ottoman Jihad on the Centenary of Snouck Hurgronje's „Holy War Made in Germany”*. Leiden, 2016. 53–70.

¹⁵ Cloarec, Vincent: *La France et la question de Syrie (1914–1918)*. Paris, 2010. 87–88.

¹⁶ Motte, Martin: *La seconde Iliade: blocus et contre-blocus au Moyen-Orient, 1914–1918. Guerres mondiales et conflits contemporains*, 214. (2004) No. 2. 39–53.

¹⁷ Cloarec: *La France et la question de Syrie (1914–1918)*, 142.

blokádja által lehetetlenné tett bármiféle csempésztevékenységet. Mindez baljós árnyakat vetett a jövőre. A Porta ráadásul 1914 decemberében Damaszkuszba küldte a triumvirátus egyik vaskezű tagját, a polgári és katonai teljhatalommal felruházott Dzemál pasát, aki átvette az újonnan létrehozott, mintegy 80 ezres 4. hadsereg vezetését azzal az elsődleges céllal, hogy megpróbálja kiűzni a briteket Egyiptomból, vagy – német kérésre – legalább megbénítani a Szezei-csatorna forgalmát, megakadályozva ezzel az indiai csapatok Európába való szállítását. A csatorna ellen 1915 februárjában indított első támadása azonban kudarcba fulladt.¹⁸

Az 1914 előtti levantei arab nacionalizmus jellemzői

A vereség miatt megalázott és ingerült Dzemál kísértetiesen hasonló lelkiállapotba került, mint az isztambuli kormány 1914–1915 fordulóján a kaukázusi Szarikamishnál elszenvedett katasztrofális vereség után: a kudarcot javarészt a „belső ellenségnek” tulajdonította, s döntött a vele való leszámolásról. Ez a Porta esetében az örmények és a görögök deportálását,¹⁹ Dzemál pasa esetében pedig az arab nacionalisták üldözését jelentette.

Ez az arab nacionalizmus a közép-európai nacionalizmusokhoz hasonlóan először kulturális köntösben jelentkezett. A *nahda* néven ismert arab kulturális újjászületés a Termékeny Félhold urbánus értelmiségéből, a mindenfajta külső hatásra hagyományosan nyitott levantei városokból származott. Az arab nacionalizmus egyik első kutatója, a Libanon-hegységben született George Antonius azt állította, hogy ennek az irányzatnak a képviselői különböző származású libanoni, szíriai és mezopotámiai muszlimok, valamint keresztények voltak, akikben egy dolog volt közös: az arab nyelv és irodalom újrafelfedezése felélesztette bennük az arabság-tudatot, s olyan megoldások keresésére ösztönözte őket, amelyek nyomán az arabok együtt élhetnek és önmagukat kormányozhatják. Egy idő után ráébredtek arra, hogy arabok és törökök együttélése lehetetlen, mivel „a szövetségük természetellenes”.²⁰ Ernest C. Dawn azonban jelentősen árnyalta ezt a nézőpontot. Rámutatott arra, hogy 1914 előtt az arab nacionalista társaságokhoz csatlakozók egy bizonyos társadalmi osztályból származtak, s fokozatosan, nem ritkán ímmel-ámmal, leggyakrabban pedig öntudatlanul váltak nacionalistává. Kisebbségben voltak közöttük a nyugatos, művelt libanoni, szíriai és palesztinai keresztények, vagy éppen az iszlám reformmozgalom által befolyásolt muszlimok. A többség az oszmán uralkodó elit tagja volt, pontosabban azoknak a családoknak a sarjai, amelyek az arab tartományok nagyvárosaiban mindig is meghatározó szerepet játszottak a társadalmi életben, és kezükben tartották a helyi hatalmat. Dawn úgy vélekedett, hogy az 1914 előtti arab nacionalizmus mindenekelőtt „eliten belüli konfliktus volt, melyet ideológiai fegyverekkel vívtak”: a valódi konfliktus nem eszmék összeütközésében jelentkezett, hanem személyes, családi és törzsi rivalizálásban, célja pedig az volt, hogy minél nagyobb befolyásra tegyenek szert az oszmán kormányzati rendszerben.²¹ Ugyanerre utalt David Dean Commins

¹⁸ Erickson, Edward J.: *Ordered to Die. History of the Ottoman Army in the First World War*. Westport, 2001. 71.; Woodward, David R.: *Hell in the Holy Land. World War I in the Middle East*. Lexington, 2006. 15.

¹⁹ Suny, Ronald: *A népiertés magyarázata*. Rubicon, 26. évf. (2015) 5–6. sz. 12–21.; Suny, Ronald Grigor: *Megmagyarázni az örmény népiertást*. In: Botos Máté – Kovács Bálint (szerk.): *Az emlékezet száz éve. Így látja az utókor az örmény népiertást*. Budapest, 2019. 11–27.

²⁰ Antonius, George: *The Arab Awakening. The Story of the Arab National Movement*. Beyrouth, 1939. 60.

²¹ Dawn, C. Ernest: *The Rise of Arabism in Syria*. In: Dawn, C. Ernest (ed.): *From Ottomanism to Arabism. Essays on the Origins of Arab Nationalism*. Chicago, 1975. 148.

is, amikor egy arab szerző, Munir Múza 1973-ban publikált művére hivatkozva Szíria példáján azt állította, hogy „a társadalmi és politikai küzdelmek alapját a családok, nem pedig az osztályok közötti harc jelentette”.²² Az arab reformista mozgalom felvirágzásának tehát leginkább társadalmi okai voltak: a hatalomból kirekesztett előkelők az arabista ideológiát eszközként felhasználva akartak visszakerülni oda.

Jóllehet vannak arra utaló jelek, hogy az arab „nemzeti tudat” a Közel-Keleten már a 16–17. században megjelent, hiszen az itteniek tudatában voltak nyelvi és kulturális identitásuknak, amihez saját történelmi emlékezet társult, ez távol állt az önálló arab állam bármiféle koncepciójától, s természetesen nem járt együtt a törökökkel való szakítás óhajával sem.²³ Azt sem kérdőjelezték meg az arabok sohasem, hogy a szultánnak töröknek kell lennie. A 20. század elejéig a területiális arab nemzetállam gondolata olyannyira idegen volt tőlük, hogy az arab nyelvben Arábiára még külön szó sem létezett. Az arab kulturális újjászületés folyamata mindenestre legkésőbb a 19. század első felében elkezdődött. Ha mindenáron kezdő dátumot akarnánk megadni, akkor talán 1834-et választhatnánk. Ebben az évben hozták létre Bejrútban az első nyomdát, amit amerikaiak telepítettek ide Máltáról. Ezzel egy időben a francia lazaristák újra megnyitották az iskolájukat Aintúrában, a libanoni hegyvidéken, miközben két évvel korábban egész Szíriát elfoglalták az egyiptomiak, akik határozott modernizációs politikát folytattak, nem feledkezve meg a közoktatásról sem. Sokat nyomott a latba 1849 után a Közép-Európából érkező magyar és lengyel menekültek tömege, mely a magával hozott nacionalista ideológiával további lökést adott az itteni változásoknak.

A bejrúti értelmiségi elit a francia, de még inkább az amerikai misszionáriusokkal való együttműködés során formálódott. A maronitának született, majd protestáns hitre áttért Butrusz al-Busztani és a görög katolikus Naszif al-Jazidzi arabra fordította a *Bibliát* Eli Smith és Cornelius Van Dyck protestáns amerikai hittérítők kezdeményezésére. Busztani 1860-ban lapot, 1863-ban iskolát alapított, 1847-től pedig Jazidzsivel együtt működtette a Művészetek és Tudományok Tudós Társaságát. Tíz évvel később létrejött a Szíriai Tudós Társaság, melynek már muszlimok is tagjai voltak, nem csak keresztények, a tagok pedig büszkén arabnak vallották magukat. Egyikük, Naszif al-Jazidzi fia, Ibráhim volt az első, aki költeményeiben hangot adott az arab nemzeti „ébredésnek”.²⁴ Emellett folyóiratokat alapított és szerkesztett. A szíriai protestáns kollégium, a későbbi Amerikai Egyetem egy másik amerikai misszionárius, Daniel Bliss irányításával 1866-ban nyitotta meg kapuit, s fontos szerepet játszott az arab világ távoli sarkaiból érkező muszlim és keresztény fiatalok képzésében. 1875-ben pedig jezsuiták létrehozták Bejrútban a Szent József Egyetemet.

Eme értelmiségi erjedés közepette formálódott ki az oktatás és a sajtó modern arab nyelve, az új nemzeti kultúra hordozója. Ez a nemzeti kultúra magán viselte annak a keresztény értelmiségnek a lenyomatát, mely helyét kereste az arab kulturális közösségen belül. Megpróbálta újjáéleszteni annak középkori aranykorát, hogy nagyobb nyomatékkal követelhesse az örökségből neki járó részt. Ha ugyanis az arab világhoz való tartozás legfőbb kritériumaivá az iszlám helyett a nyelv és a kultúra válik, akkor az arab keresztények legitim módon részei e világnak. Megmenekülnek az iszlám többségben való feloldódás veszélyétől, egyszersmind megszabadulnak a felekezeti csapdáitól és a nyugati kísértéstől. Hourani

²² Commins, David Dean: *Islamic Reform. Politics and Social Change in Late Ottoman Syria*. New York, 1990. 34.

²³ Tamari, Steve: *Arab nemzeti tudat a kora újkori Szíriában*. Világtörténet, 7. (39.) évf. (2017) 4. sz. 511–522.

²⁴ Salibi, Kamal: *A House of Many Mansions. The History of Lebanon Reconsidered*. London, 2005. 44.

ugyanakkor azt hangsúlyozta, hogy nem szabad túldimenzionálni a levantei keresztény értelmiség szerepét a közel-keleti arab nacionalizmus formálódásában, abban ugyanis elsődlegesen mégiscsak az iszlám reformátorok működtek közre. Az iszlám dicsőséges múltjának felemlegetése előtérbe állította az arab dominancia korszakát, s többeket juttatott arra a következtetésre, hogy az iszlám világ és az Oszmán Birodalom súlypontjának az arabok felé kell eltolódnia.²⁵

A névtelen bejrúti plakátok epizódja nyomán úgy tűnt, a kulturális arabizmusnak az Abdul-Hamidi önkényre válaszul politikailag aktívabbá kell válnia. 1875 és 1880 között gyakran megesett, hogy éjszakánként plakátokat ragasztottak a házfalakra, amelyek az arabok törökök elleni lázadására szólítottak föl. Reggelente a rendőrség felozlatta a plakátok előtt támadt csődületet, és elkobozta a bűnjelet, amely természetesen a következő reggelen ismét ott virított a házfalakon. Minderről 1880-ban a brit konzul is beszámolt leveleiben.²⁶ A lázító szövegek követelték az arab nyelv hivatalossá tételét Szíriában, a katonai szolgálat helyben történő letöltését, a cenzúra eltörlését és a szólásszabadság újbóli bevezetését. A követelések egy 1875-ben létrehozott titkos társaságtól származtak, melynek alapítói a szíriai protestáns kollégium egykori keresztény diákjai voltak.²⁷ Leginkább egy olyan értelmiség liberális tiltakozását testesítették meg, mely kialakította a „szíriai haza” még homályos koncepcióját, s amelyet még nem nevezhetünk arab nacionalistának.

Nagyon nehéz megmondani, hogy a 19–20. század fordulóján ténylegesen mekkora elégedetlenség jellemezte a birodalom arab lakosságát, hiszen túlnyomó többségük egészen annak összeomlásáig hű alattvaló maradt. Nyilvánvalónak tűnik, hogy a nacionalizmus az arabok körében később fejlődött ki és terjedt el, mint más nációk esetében, kivéve talán az albánokat. Az 1916-ban elindított törökellenes arab felkelés sem számíthatott sokáig a tömegek támogatására, bár vannak olyan német jelentések 1914 végéről, melyek a törökök számára „különösen veszélyes” palesztinai helyzetről számolnak be, mondván, széles néptömegek körében terjed a britek iránti szimpátia. Szíriában működő francia diplomaták 1913-ban azt jelentik haza, hogy az itteni muszlimok külső védelemért leginkább Angliához fordulnának.²⁸ Ennek a térségbeli brit szimpátiának a továbbélését, sőt kiszélesedését 1916-ban egyiptomi angol hírszerzési információk is megerősítették.²⁹ Úgy tűnik, a levantei városok lakossága inkább az antanttal szimpatizált, s 1914-ben nem örült a Porta hadba lépésének a központi hatalmak oldalán. Belső-Szíriában viszont a hangulat inkább törökbarát volt, noha ott is félték a háború kitörésétől.³⁰

Abdul-Hamid uralkodása alatt a Portával szembeni ellenségesség elsősorban a libanoni keresztény arabokat jellemezte, hiszen még a századforduló neves muszlim reformátorai, al-Afgáni, Abdu vagy Rasíd Rida legszigorúbb törökellenes bírálatai sem irányultak közvetlenül a kormány brutalitására vagy intoleranciájára. Az ő kritikájuk inkább abból fakadt, hogy a Porta képtelennek bizonyult megvédelmezni a birodalmat a keresztény Nyugat beavatkozása-

²⁵ Hourani, Albert: *The Arab Awakening Forty Years Later*. In: Hourani, Albert (ed.): *The Emergence of the Modern Middle East*. Berkeley – Los Angeles, 1981. 193–215.

²⁶ Antonius: *The Arab Awakening*, 59., 79.

²⁷ Haim, Sylvia G. (ed.): *Arab Nationalism. An Anthology*. Berkeley, 1962. 4–5.

²⁸ S nem Franciaországhoz, mivel annak algériai gyarmatosító politikája visszataszító a számukra! Ezzerelli, Kaïs: *Diplomatie occidentale et dissidence arabe. La France coloniale et le mouvement arabiste en Syrie ottomane (1912–1914)*. Tunis, 2014. 88.

²⁹ Nevakivi, Jukka: *Britain, France and the Arab Middle East 1914–1920*. London, 1969. 56–57.

³⁰ Çiçek, M. Talha: *The Holy War in Syria: Cemal Pasha and the Ottoman Plan to conquer Egypt in the First World War*. War History, vol. 35. (2016) No. 1. 39–53.

sától, ami sértette a muszlimok büszkeségét, és mindennél jobban fokozta az arab lakosság nyugtalanságát az 1900-as évek legelején. Abdu tanítványa, Rida úgy vélte, hogy – mivel a *Korán* arabul íródott, az iszlámot pedig a világ számára az arabok hozták el – az arab nemzeti-kulturális újjászületés elengedhetetlen előfeltétele az egész iszlám civilizáció újjáélesztésének. Hiszen ami az araboknak jó, az jó az összes muszlimnak is, függetlenül a nemzeti hovatartozástól, az arab identitás ugyanis közvetlenül kötődik az iszlám egyetemes értékeihez. Jóllehet Ridát elsősorban az érdekelte, hogyan lehetne életet lehelni az iszlám civilizációba, az arabok központi szerepéről vallott felfogása mégis teret engedett a nacionalista értelmezéseknek. Az aleppói származású Abder-Rahmán al-Kavákibi, aki Abdul-Hamid önkénye elől menekült Egyiptomba, de sokat élt Mekkában is, széles körben terjesztett műveiben az iszlám, szűkebb értelemben pedig az arab közösségek helyzetét elemezte. Támadta a tömeges tudatlanságát, műveletlenségét, az oktatást uraló muszlim hittudós réteg, az *ulema* maradiságát és szellemi sötétségét. Ő volt az első, aki határozottan elválasztotta az arab nemzeti újjászületést a pániszláizmustól. Az Oszmán Birodalomban az arabságra helyezte volna a hangsúlyt, a kalifai címet a szultánról Mohamed próféta valamelyik tekintélyes arab leszármazottjára ruházta volna át, a fővárost pedig átköltöztette volna Mekkába. Az arabok demokratikus, közmegegyezésen alapuló államát képzelte el, amelyben a hatalmi ágakat azért választják el egymástól, hogy zsarnokok, despoták még véletlenül se kerülhessenek hatalomra.

Az 1908-as forradalom után az ifjútörökök központosító politikája elsősorban az arab tartományokat célozta, ugyanis a Porta elejét akarta venni annak, hogy az arabok körében is olyan nacionalista-szeparatista mozgalmak jöjjenek létre, mint korábban a Balkánon vagy az örmények körében. Az első világháború előestéjén a törökösítő nyelvpolitika élte ki az ellentéteket. 1910-ben Bejrútban tiltakozást váltott ki, hogy egy anatóliai törököt neveztek ki az egyik közalkalmazottakat képző iskola arab nyelvtanárává. „Az ulema és az előkelők, sőt valójában az egész lakosság körében nagy keserűséget és elégedetlenséget vált ki a jelenlegi kormány politikája, mely abban áll, hogy többségükben csak törökül beszélő és az ország nyelvét, valamint szokásait megvető tisztviselőket és funkcionáriusokat küldenek” – írja egy brit jelentés.³¹ Damaszkuszban tüntetések robbantak ki, miután az egyik bíróságra egy arabul nem beszélő törököt neveztek ki bírónak.

Az arab tartományokban érthető módon a helyi *ulema* hagyományos hűbértartóinak számító oktatás és igazságszolgáltatás eltörökösítése váltotta ki a legnagyobb ellenérzést, mivel a görögöktől vagy az örményektől eltérően, akik keresztényként úgyszólván teljes körű kulturális autonómiát élveztek, a muszlim arabokat most először arra kényszerítették, hogy török iskolákba járassák a gyerekeiket. A közigazgatás vezető pozícióiba török tisztviselők kerültek, a tapasztalt arab funkcionáriusokat alacsonyabb posztokra helyezték. Az intézkedések számos, a Porta iránt addig lojális arabban csalódást keltettek. Az azonban, hogy az EHB 1913-ban kiterjesztette ezt a politikáját, csupán annak volt köszönhető, hogy ez képezte a központosítás leghatásosabb eszközét. „Az új parlamentben az arabok alkotják a leghangsúlyosabb ellenzékét. Az Egység és Haladás Bizottsága kénytelen volt belátni, hogy a törökök az egyetlenek a birodalomban, akik nem ellenzik a központosítást, s akiknek nincsenek az Oszmán Birodalommal összeegyeztethetetlen politikai eszméik. Ennek nyomán török nemzeti-ségük felé fordultak, és eljutottak odáig, hogy a törökösítésre úgy tekintsenek, mint céljuk

³¹ Khalidi, Rachid: *Arab nationalism in Syria. The formative years, 1908–1914*. In: Ochsenwald, W. – Haddad W. (eds.): *Nationalism in a Non-national State. The Dissolution of the Ottoman Empire*. Ohio State University Press, 1977. 207–238.

elérésének legtermészetesebb eszközére.”³² Ez az attitűd jórészt annak a folyamatnak a betetőzése volt, mely a 19. század utolsó harmadában a birodalmi elit eltörökösítését hozta magával: az állam utolsó 39 nagyvezíre közül 34 török volt.³³ Mindezt megkönnyítette, hogy az ifjútörök vezetők egy része az arabokat kulturális tekintetben a törököknél alacsonyabb rendűnek tartotta.

Ez a központosító, törökösítő törekvés azonban kudarcot vallott. Mint láttuk, a birodalom 1908 után egyre-másra veszítette el balkáni tartományait, Krétát, a ma Líbiához tartozó területeit stb., ráadásul az arab ellenzék olyan reformokat követelt, amelyek a birodalmi struktúrák decentralizációjának kedveztek volna. Ez az ellenzék a parlamentben fejtette ki programját, ahol 60 arab képviselő foglalt helyet 142 török (továbbá 25 albán, 23 görög, 12 örmény, 5 zsidó, 4 bolgár, 3 szerb és 1 vlach, vagyis román) mellett.³⁴ Ez azonban messze nem tükrözte a birodalom lakosságának etnikai összetételét, mivel az arabok csaknem ugyanannyian, körülbelül 10 millióan voltak, mint a törökök. (A törökök akkor kerültek csak a történelem során először többségbe a többi etnikummal szemben, amikor a Balkán-háborúkban bekövetkezett területi veszteségek demográfiai átrendeződéshez vezettek.) Az arrogáns török nacionalizmus keltette fel az első tényleges törökellenes érzéseket arab írók, diákok, üzletemberek körében. A folyamatnak lendületet adott a sajtó liberalizálása: a világháború előestéjén egyedül Damaszkuszban csaknem két tucat újság jelent meg.³⁵

Az arab ellenzék olyan politikai szervezeteket működtetett, mint 1910–1915 között az isztambuli Irodalmi Klub, mely a fővárosban élő arabokat fogta össze. Az eredetileg Isztambulban tanuló arab diákok által alapított szervezet elnöke a dél-libanoni származású síita értelmiségi, Abdel-Karim al-Halíl volt. A klub a nyilvános ülései mellett titkos összejöveteleket is tartott. Habár csupán kulturális tevékenységet folytatott, nem lehetett elkerülni, hogy a tagok az erősödő arab öntudat jeleként politikai kérdéseket is megvitassanak. 1912-ben Kairóban a britek támogatásával egyiptomi és szíriai újságírók, Rasíd Rida, Abdel-Hamid az-Zahravi, Rafik és Hakki al-Azm alapították meg az Oszmán Decentralizáció Pártját, melynek az arab közvélemény mozgósítása volt a célja, leginkább pedig az, hogy rászorítsa az ifjútörököket a birodalom svájci mintájú, föderális alapon történő átszervezésére. Működtek helyi csoportjai Mezopotámiában és Szíriában, s kapcsolatban állt az Irodalmi Klubbal. Olyan reformtársaságokat is alapítottak, mint amilyen Bejrútban jött létre 1912–1913 fordulóján Szelim Ali Szalám, Ahmed Muhtár Bejhúm, Ajjúb Tabet, Petro Trad és Ahmed Hasszán Tabbara révén („Reformbizottság”). A 86 alapítóból 42 muszlim, 42 keresztény, 2 pedig zsidó volt. A vallásilag semleges, nemzeti érzülettel átitatott szervezet önkormányzatot követelt az arabok számára, s ellenezte a kormány centralizációt célzó politikáját. Felszólították a külföldi konzulokat, hogy támogassák a reformok végrehajtását a szíriai vilajetek átszervezése és a nagyobb autonómia érdekében.³⁶ Ezt a térségbeli francia diplomaták már korábban megtették, ennek eredményeképpen a Porta 1912 decemberében hajlandó volt megerősíteni a

³² Khalidi: *Arab nationalism in Syria*, 216.

³³ Suny, Ronald Grigor: „A sivatagban élhetnek, de másutt sehol.” *Az örmény népiértés története*. Budapest, 2016. 53.

³⁴ Flesch István: *Az isztambuli menedék. Törökország a vészkorszakban*. Budapest, 2010. 19. Az adatok a szakirodalomban eltérnek egymástól, aminek az a magyarázata, hogy nem lehet egyértelműen megállapítani az összes képviselő nemzeti hovatartozását.

³⁵ A damaszkuszi sajtó történetéről lásd: Brummett, Palmira: *Image & Imperialism in the Ottoman Revolutionary Press, 1908–1911*. Albany, 2000.; Khoury, Philip S.: *Urban notables and Arab nationalism. The politics of Damascus 1860–1920*. Cambridge, 2003.

³⁶ Tauber, Eliezer: *The Emergence of the Arab Movements*. London, 1993. 135–151.

libanoni maroniták autonómiáját.³⁷ A Reformbizottság népszerűsége olyan meredeken ívelt felfelé még a szíriai nagyvárosokban is, hogy amikor 1913 februárjában adminisztratív decentralizációt követelő nyilatkozatot bocsátott ki, az ifjútörök kormányzó, Abu Bakr Házim áprilisban jobbnak látta betiltani, vezetőit pedig letartóztatni. Válaszul a bejrúti boltok és irodák bezártak, a lapok gyászt öltöttek magukra, de a történeteknek komoly visszhangja támadt Damaszkuszban, Aleppóban, sőt még a távoli Bászrában is.³⁸

Ezek a tipikusan városi mozgalmak az Oszmán Birodalom számára kritikus pillanatban (az első Balkán-háborút lezáró londoni békeszerződés aláírása után nem sokkal), 1913 júniusában Párizsban 24, felerészt muszlim, felerészt keresztény delegátus és 100–150 főnyi hallgatóság részvételével kongresszust tartottak, amelynek határozatai az első világháború előestéjén az arab követelések mérsékelt jellegére engedtek következtetni, hiszen a függetlenségről nem esett szó.³⁹ Fontos lenne – fejtí ki a 2. cikkely –, hogy „biztosítsák az oszmán araboknak a politikai jogaik gyakorlását, hatékonyá téve a birodalom központi adminisztrációjában való részvételüket”. A szöveg ezenkívül követeli az arab hivatalos nyelvként való elismerését, valamint azt, hogy „a szíriai és arab vilajetekben” a katonai szolgálat regionális legyen, vagyis helyben történjen.⁴⁰ A határozatokat az ifjútörökök látszólag magukévá tették: az 1913 augusztusában kibocsátott szultáni dekrétum hivatalos politikai irányelvvé nyilvánította az arab tartományokban. Csakhogy a várt reformok nem léptek életbe, az arabok pedig úgy érezték, becsapták őket.

Emellett olyan titkos társaságok is szerveződtek, amelyeknek a követeléseit sokkal radikálisabbak voltak, már a valódi arab függetlenséget célozták, s megkérdőjelezték az Oszmán Birodalomhoz való tartozást. Az al-Kahtanija (Kahtan az arabok egyik legendás őse volt) még duális arab–török államot képzelt el az Osztrák–Magyar Monarchia mintájára (ilyesmire egy ideig még a török nacionalizmus atyja, Zija Gökalp, sőt egészen az 1920-as évek elejéig az oszmán elit más tagjai is gondoltak⁴¹), de az erőteljes törökösítés elsodorta az ilyen típusú „mérsékelt” megoldásokat, és radikalizálta az arab nacionalistákat. Egyesek Franciaországba mentek, s ott próbáltak érvényt szerezni érdekeiknek. Közéjük tartozott Nagíb Azuri, aki talán elsőként szorgalmazta az arabok Oszmán Birodalomból való kiválását és egy Bejrúttól Ománig terjedő arab állam létrehozását. A francia fővárosban megalapította az Arab Haza Ligáját és saját lapot is indított.⁴² 1909-ben Párizsban a Termékeny Félhold városából származó muszlim diákok hozták létre a szabadságot és önállóságot követelő Ifjúarab Társaságot (*al-Fatat*), mely székhelyét 1913-ban Bejrúttba, 1914-ben Damaszkuszba helyezte. Jóllehet a hatóságok elnyomása miatt illegálisan működött, ez év márciusában megalkotta az arab nemzet zászlaját, ami az első világháború előestéjén az arab függetlenség tervének egyik első megnyilvánulását jelentette.⁴³ Mások az oszmán hadsereg alsóközéposztálybeli arab

³⁷ Cloarec: *La France et la question de Syrie (1914–1918)*, 32.

³⁸ Kayali, Hasan: *Arabs and Young Turks. Ottomanism, Arabism, and Islamism in the Ottoman Empire, 1908–1918*. Berkeley – Los Angeles, 1997. 132–133.

³⁹ Chevallier, Dominique: *Le Congrès arabe de Paris (juin 1913) à la Société de Géographie*. La Géographie, No. 1552., 1er trimestre 2014. 10–17.

⁴⁰ Debbas, Charles: *Le Congrès Arabe-Syrien*. Correspondance d’Orient, vol. 6. No. 115. (juin 1913) 13–16.; J. Nagy László: *A Mediterráneum a XX. században*. Szeged, 1996. 40–41.

⁴¹ Yenen, Alp: *Envisioning Turco-Arab Co-Existence between Empire and Nationalism*. Die Welt des Islams, Jg. 61. (2020) Ausgabe 1. 72–112.

⁴² Ferwagner Péter Ákos: *Nagíb Azuri és az „arab ébredés”*. In: Ferwagner Péter Ákos – Garaczi Imre – Kalmár Zoltán (szerk.): *Mediterrán perspektívák*. Budapest, 2015. 67–82.

⁴³ Ezzereilli: *Diplomatie occidentale et dissidence arabe*, 158.

katonatisztjeit igyekeztek megnyerni maguknak. Így tett az 1913-ban alakult al-Ahd („szövetség”) is. Számos tagja volt Bejrútban, Damaszkuszban és Bagdadban. Egyik alapítóját, Azíz Ali al-Maszrit, egy cserkesz származású egyiptomit, az oszmán hadsereg vezérkari tisztjét 1914. február 9-én letartóztatták és hazaárulásért elítélték. Azzal vádolták, hogy az 1911–1912-es olasz–török háború idején pénzt fogadott el az itáliaiaktól; cserébe a kezükre kellett volna játszania Kirenaikát (a mai Líbia keleti részét). Csak Lord Kitchener egyiptomi angol rezidens és az isztambuli brit nagykövét, Sir Louis Mallet közbeavatkozása mentette meg a kivégzéstől.⁴⁴ Szabadon engedték, Egyiptomba menekült, s később elkészítette egy törökellenes arab felkelés tervét, de érdekes módon egészen a háború végéig hitt abban, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia mintájára létrejöhet a törökök és az arabok föderális állama, amelyben az arabok ugyanolyan jogállást fognak kapni, mint Magyarország a kiegyezéskor.⁴⁵

1914-re az arab politikusok és katonák sérelmei és panaszai nem forrtak egységbe valamilyen autonómiapárti mozgalom keretében. Ebben nyilvánvalóan szerepet játszott az a tény, hogy a közvetlen oszmán uralom alatt élő arabok minden tekintetben erősen lemaradtak a társadalmi-politikai fejlődésben. Csupán néhány százezren tudtak közülük írni-olvasni, de még ők is többnyire tudatában voltak annak, hogy lojálisnak kell maradniuk muszlim uraikhoz. Csak egy teljességgel idegen civilizáció, például a francia vagy a brit befolyás felerősödése lobbantathatta lángra az arabság körében azt a szekuláris törökellenes nacionalizmust, mely a Balkán népei körében addigra már erősen elterjedt.

A libanoni és szíriai arab nacionalistákkal szembeni megtorlás

A Sueznél elszenvedett kudarc után Dzsemál pasa, Szíria kormányzója figyelmét Bejrút és a Libanon-hegység felé fordította, és 1915 nyarán elhatározta, hogy leszámol az oszmán rezsim számára elviselhetetlenné vált arab emancipációs erőfeszítésekkel. Hírszerzése ugyanis olyan információkkal látta el, melyek szerint az arab ellenzék lázadásra készül. Az ifjútörök triumvirátus másik két tagjához, Enver és Talaat pasához hasonlóan ő is alacsony sorból származott, s felmenői között görögök is voltak. Nagyon korán belépett az Egység és Haladás Bizottságába; a politikai centrumba való felemelkedését az tette lehetővé, hogy fiatal katonatisztként részt vett Abdul-Hamid szultán hatalmának megdöntésében. A negyvenes éveik közepén járó sápadt, alacsony növésű, átlagos külsejű férfi hirtelen haragú ember hírében állt, s ha kellett, rendkívüli energikusságról tett tanúbizonyságot. Mind katonai, mind politikai téren hatalmas ambíciókkal rendelkezett. Szíriát úgyszólván függetlenül irányította, mint mondogatta: „Mik is a törvények? Én hozom létre, és én is szüntetem meg őket!”⁴⁶ Érdekes módon soha nem került a németek befolyása alá, ellenben elkötelezett híve volt a török nacionalizmusnak, s kifejezetten lenézte a birodalom nem török lakosságát.⁴⁷ Az arabokat sem tartotta sokra, de Szíriában eleinte mégis szelíden viszonyult hozzájuk, igyekezett megnyerni magának a különböző vallású damaszkuszi előkelőket, megvásárolta őket, részt vett a helyi közösségi életben, magasztalta az arab nyelv szépségét stb. „Jómagam nem tartozom

⁴⁴ A vonatkozó dokumentumokat lásd: Gooch, H. P. – Temperley, Harold (eds.): *British Documents on the Origins of the War 1898–1914. Vol. X, part 2. The Last Years of Peace.* London, 1938. 824–838.

⁴⁵ Tauber, Eliezer: *The Arab Movements in World War I.* London, 1993. 83–100. Maszri 1953–1954-ben Egyiptom moszkvai nagyköveteiként fejezte be pályafutását.

⁴⁶ Montefiore, Simon Sebag: *Jeruzsálem. Egy város életrajza.* Pécs, 2014. 464.

⁴⁷ Dzsemál jellemzését lásd: Montefiore: *Jeruzsálem. Egy város életrajza,* 464. skk.; Morgenthau, Henry: *Ambassador Morgenthau's Story.* New York, 1918. 172–175. Morgenthau 1913–1916 között az Egyesült Államok konstantinápolyi nagykövete volt, számos alkalommal találkozott Dzsemállal.

azok közé – mondta nekik –, akik hátrányosnak vagy veszélyesnek tartják azt, hogy a két faj, az arab és a török egységet teremt, miközben külön népek maradnak, ugyanazon kalifa alattvalói.”⁴⁸ A helyi arabok jórészt értékelték ezt a toleráns politikát, amihez nyilvánvalóan hozzájárult a szultán-kalifa iránti tisztelet, a török helyőrségtől való félelem és a muszlimok körében az európaiak hagyományos beavatkozásaival szemben elterjedt gyanakvás.

Csakhogy Dzsemál pasának 1914 ősze óta olyan kompromittáló dokumentumok voltak a birtokában, amelyeket csapatai a bejrúti francia konzulátusról koboztak el, s amelyek egyértelműen bizonyították, hogy a háború előtt Franciaország szíriai (főleg keresztény) nacionalistákkal állt kapcsolatban.⁴⁹ Az oszmán kormány egyelőre nem használta fel ezeket az adatokat. 1915 augusztusában viszont egy hatvan gyanús személy nevét tartalmazó listát állítottak össze, amelyen Egyiptomban, Franciaországban és Szíriában működő szíriai hazafias bizottságok tagjai szerepeltek. A többségük persze a háború kitörésekor elmenekült; az ő ingó- és ingatlanvagyonukat elkobozták. Az eljárások elkezdődtek, de halálos áldozatok már korábban is akadtak. Az első egy franciabarát *baalbeki*, Nahla Mutran volt, aki 1913-ban azt javasolta a damaszkuszi francia főkonzulnak, hogy támogatásával bővítsék ki a *mutaszarrifja* területét.⁵⁰ 1914 novemberében deportálták, majd meggyilkolták. A következő áldozat egy maronita egyházi személy, Juszuf (Joseph) Hajek, egy Bejrút melletti parókia papja volt, akit azzal vádoltak, hogy kapcsolatot tartott fenn a franciákkal. 1915. március 22-én akasztották fel nyilvánosan Damaszkusz egyik terén. A francia konzulátuson elkobzott dokumentumok alapján 1915–1916 folyamán összesen mintegy kétszáz közismert arab személyiséget tartóztattak le és hallgattak ki. Sokakat Anatóliába deportáltak, köztük a bejrúti maronita érseket, aki ott életét vesztette. Egymást érték a Bejrút közeli Alejben felállított katonai bíróságon az arab nacionalisták és a birodalom decentralizálását szorgalmazó egyesületek, társaságok elleni politikai perek. Több tucat muszlim és keresztény nacionalistát ítéltek halálra (többeket *in contumaciam*) azzal a váddal, hogy „el akarták szakítani Szíriát, Palesztinát és Irakot az oszmán szultanátustól”.⁵¹ Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy Dzsemál nem vett tudomást az 1914–1916-ban a Levantéban működő nacionalista titkos társaságokról (al-Fatat, al-Ahd), amelyek pedig kapcsolatban álltak az arab felkelést 1916-ban útjára indító Huszein mekkai emírrrel.⁵²

Az akasztásokat 1915. augusztus 22-én és 1916 tavaszán Bejrútban és Damaszkuszban hajtották végre. Sokan kénytelenek voltak a sivatagba vagy a Drúz-hegységbe menekülni.⁵³ Szembetűnő, hogy hűtlenségért nem is elsősorban keresztényeket, hanem arab muszlimokat végeztek ki: az augusztusi bejrúti akasztások 11 áldozata közül 10 muszlim volt, s csak egy keresztény, Libanon és Szíria különböző városaiból származtak. 1916. április 5-én egy keresztényt juttattak bitóra szintén Bejrútban, a megtorlás pedig egy hónappal később, május 6-án érte el a csúcspontját 21 bejrúti és damaszkuszi kivégzéssel (erről a napról a libanoniak azóta is minden évben megemlékeznek). Ekkor akasztották föl a már említett Abdel-Hamid

⁴⁸ Djemal Pasha: *Memories of a Turkish Statesman 1913–1919*. London, 1922. 199.

⁴⁹ François Georges-Picot főkonzul a Bejrútból való távozása előtt óvatlanul nem gondoskodott az iratok megsemmisítéséről. Picaudou, Nadine: *La décennie qui ébranla le Moyen-Orient, 1914–1923*. Bruxelles, 1992. 75.

⁵⁰ Tauber: *The Emergence of the Arab Movements*, 276.

⁵¹ Antonius: *The Arab Awakening*, 189–190. Maga Dzsemál azzal indokolta a deportálásokat, hogy ezáltal meg lehet félemlíteni a lakosságot, a potenciális ellenzékiet pedig a hatóságok ellenőrzése alatt tartani.

⁵² Khoury, Gérard D.: *La France et l’Orient arabe. Naissance du Liban moderne 1914–1920*. Paris, 1993. 78.

⁵³ Ajay Jr., Nicholas Z.: *Political Intrigue and Suppression in Lebanon during World War I*. *International Journal of Middle East Studies*, vol. 5. (1974) no. 2. 140–160.

az-Zarkavit, az 1913-as párizsi arab kongresszus egyik elnökét. A legsúlyosabb csapás a helyi arab sajtót érte: a 31 kivégzett személyből 16 újságíró volt. Dzsemál később ezt írta: „Elhatároztam, hogy könyörtelenül elbánok az árulókkal.”⁵⁴

A helyi lakosság megdöbbent ezeknek a váratlanul kíméletlen intézkedéseknek a láttán, nem véletlen, hogy Dzsemált az *asz-Szaffah* (vérontó) melléknévvel ruházták föl (a szíriai és libanoni történetírásban ma is ekképp illetik). Neve köré rövid idő alatt valóságos „fekete legenda” szövődött, melynek alapjai a libanoniak és a szíriaiak történeti tudatában ma is ki-kezdhetetlenek.⁵⁵ Mivel a kivégzettek között ártatlanok is voltak, az akasztások az oszmán elnyomás arab mártíromságának jelképeivé váltak. A bejrúti kivégzések helyszíne, az Ágyúk tere az áldozatok emlékére a Mártírok tere elnevezést kapta.

A helytartó az eljárásokkal egy időben véget vetett az évszázados libanoni autonómiának. A hegyvidékre benyomuló oszmán erők kolostorokat foglaltak el, francia kongregációk által működtetett iskolákat és más intézményeket zártak be, zaklatták a maronita egyház főpapjait. 1915. március 23-án a *mutaszarrifja* Adminisztratív Tanácsát feloszlatták, egyúttal 17 maronita előkelőt, akik vagy ekkor, vagy korábban az AT tagjai voltak, Jeruzsálemba deportáltak, ahol őrizetbe kerültek.⁵⁶ Az utolsó *mutaszarrifot*, a keresztény vallású és örmény Johannész Kujumdziánt júniusban lemondatták, a helyére pedig egy török és muszlim tisztviselőt ültettek. A hegyvidéken kihirdették a statáriumot, mint ahogy Szíria más részein is. Októberben a nyugati nagyhatalmakkal együtt 1861-ben kidolgozott szerves rendezést és szabályozást hatályon kívül helyezték, s Libanont a Porta közvetlen alárendeltségébe utalták. A következő három évben az országot muszlim török kormányzók irányították.

Dzsemál pasa libanoni–szíriai politikájának érdekes módon a helyiek szempontjából voltak pozitív elemei is. A libanoniak közül például csak keveseket sorozott be a hadseregbe. Habár meg volt győződve arról, hogy a franciabarát keresztény lakosság több tízezer puskát rejteget, és fegyveres felkelésre készül a kormány ellen, nem adott utasítást a keresztények lefegyverzésére, mert saját bevallása szerint tartott attól, hogy a katonák ennek során óhatatlanul túlzásba esnének, aminek ártatlan és békés libanoni lakosok innák meg a levét. Azzal sem értett egyet, hogy vallási-felekezeti összecsapásokat provokáljanak a szultán–kalifa által meghirdetett dzsihád nevében, holott ezt szélsőséges muszlimok szívesen látták volna.⁵⁷

Az éhínség katasztrófális következményei

A tömegeket nem a nacionalistákra mért csapás, hanem a Levántéban ekkoriban dühöngő éhínség érintette a legrosszabbul. Vita tárgya, hogy ezért Dzsemál viseli-e a legfőbb felelősséget, de sokak szerint a háború első szakaszában jelentkező élelmiszerhiányt a kormányzó azzal súlyosbította, hogy „büntetés” gyanánt megtiltotta a búza s más kenyérgabonák szabad mozgását a termékeny Bekaa-völgyből és a szíriai síkságokról a hegyvidék felé, aminek következményeként a legyengült és megfélemlített libanoni nép a háború legvégéig nyugodt maradt, a nacionalista szervezetek titkos tevékenysége nem sok vizet zavart. A blokádot hivatalosan a katonai szükségletekkel indokolták, ami pillanatok alatt súlyos élelemhiányhoz vezetett. Csakhogy az intézkedésnek más oka is lehetett. Dzsemál úgy vélte, hogy a

⁵⁴ Djemal Pasha: *Memories of a Turkish Statesman*, 207.

⁵⁵ Mouawad, Youssef: La légende noire de Djemal Pacha. *Orientxxi*, le 3 avril 2017. [https:// orientxxi.info/l-orient-dans-la-guerre-1914-1918/la-legende-noire-de-djemal-pacha,1792](https://orientxxi.info/l-orient-dans-la-guerre-1914-1918/la-legende-noire-de-djemal-pacha,1792). (letöltés: 2021. márc. 22.)

⁵⁶ Rabbath, Edmond: *La formation historique du Liban politique et constitutionnel. Essai de synthèse*. Beyrouth, 1986. 269–271.

⁵⁷ Djemal Pasha: *Memories of a Turkish Statesman*, 197–237.

partvidéken a gabonát nem lehet piacra dobni és eladni, így az *jó áron* a partok előtt járőröző ellenséges hadihajók legénységéhez kerülne. A korábbi évtizedekben egyébként gyakran előfordult, hogy a hatóságok megtiltották a partvidékre irányuló gabonaszállítmányokat a belső területek ellátásának biztosítása és a spekuláció elkerülése érdekében.

A libanoni hegyvidék, ahol a termőterületek javarészt az eperfafakultúra foglalta el,⁵⁸ már a világháború előtt sem számított önellátónak, élelmiszerszükségletének csupán csekély hányadát állította elő, ezért gabona-, hús- és zöldségszükségletének legnagyobb részét importálnia kellett. A külső beszerzési forrásokat (például Egyiptomból) az antant tengeri blokádja, a belső beszerzési forrásokat (például Belső-Szíriából) Dzsemál zárata dugaszolta el. Mivel a sorozás miatt munkaerőhiány keletkezett a mezőgazdaságban, a hadsereg pedig az igásállatok egy részét is elrekvirálta, 1915-ben visszaesett a termés. Az alapvető élelmiszerek árai az egekbe szöktek, a rizs, a szárított zöldségek és a szén ára 1914 végén 40–50%-kal nőtt. A helyzet 1915 áprilisában vált drámaivá, amikor a már amúgy is komoly élelmiszerhiánnyal küszködő hegyvidéket Palesztina felől rémisztő sáskainvázio árasztotta el, letarolva a termőföldeket. Igaz, hogy Libanon a 19. században már több ízben megtapasztalta a sáskajárás hatásait, de azok kisebb méretűek voltak és rövidebb ideig tartottak. Ezúttal a csapás elsöprő erejűnek bizonyult, sűrű sáskafelhők követték egymást, elhomályosítva az eget, s elpusztítva mindent. Semmilyen vegetáció, még a legközönségesebb fű sem maradt meg utánuk, a hegyoldalak és a völgyek holdbéli tájjá változtak. Szíriában, Libanonban és Palesztinában elpusztították az 1914–1915 telén learatott termés 10–15%-át, az 1915 nyarán begyűjtött termésnek pedig a 60–100%-át!⁵⁹ Még a házak belsejét is elárasztották, eltömítették és megmérgezték a Bejrút vízellátását biztosító csatornarendszert. A mindent letaroló invázio ellen lehetetlen volt védekezni.⁶⁰ A kínzó éhség egyeseket arra kényszerített, hogy sáskából készített ételeket fogyasszanak a túlélés reményében. Ilyen közegészségügyi viszonyok közepette nem meglepő módon járványok (tifusz, himlő, kolera, vérhas, malária) ütötték föl a fejüket, és különféle élősködők keserítették az emberek életét. Ezek vesztették életüket, köztük megszálló oszmán katonák, akiket a járványok különösen megtizedeltek. A betegek, akiknek a szervezetét az éhség már amúgy is megviselte, magukra maradtak, mivel az orvosokat besorozták a hadseregbe, a gyógyszereket pedig elrekvirálták. A hegyvidék csak három hónap múltán, júliusra szabadult meg teljesen a sáskáktól.

Az éhező lakosságnak semmilyen élelmiszertartaléka sem maradt, a törökök ráadásul elkobozták a még életben lévő igásbarmokat, melynek következtében a parasztok nem tudták többé megművelni a földeket, amit a fizikai állapotuk amúgy is megnehezített. Bejrútban és más kikötővárosokban a lesóványodott áldozatok elárasztották az utcákat, a szemétként turkálva próbáltak meg gyümölcshéjat, zöldségmaradékot felkutatni. A hatóságok pedig nem enyhítettek az elnyomáson. Az antant hatalmakhoz ugyan eljutottak információk a libanoniak ínségéről a semleges államok térségben szolgáló konzuljai, diplomatái, misszionáriusai révén, de a nyugati fronton zajló élethalálharc közepette nem gondolhattak arra komolyan, hogy valamilyen levantei hadművelettel mentsek meg az éhezőket. Amerikai vagy szentszéki

⁵⁸ Firro, Kais M.: *Silk and Agrarian Changes in Lebanon, 1860–1914*. International Journal of Middle East Studies, vol. 22. (1990) no. 2. 151–169.

⁵⁹ Foster, Zachary J.: *The 1915 Locust Attack in Syria and Palestine and its Role in the Famine During the First World War*. Middle Eastern Studies, vol. 51. (2015) no. 3. 370–394.

⁶⁰ A 70 ezres Jeruzsálem városi tanácsa úgy próbált meg mégis védekezni, hogy minden 15–60 év közötti férfi lakos számára kötelezővé tette legalább 20 kg sáskatojás összegyűjtését és elégetését. A gyűjtésben 1500-an vettek részt, köztük iskolás gyerekek is. Naïli, Falestin: *Chronique d'une mort annoncée? La municipalité ottomane de Jérusalem dans la tourmente de la Première Guerre mondiale*. Revue des mondes musulmans et de la Méditerranée, No. 141., juin 2017. 171–190.; Montefiore: *Jeruzsálem. Egy város életrajza*, 467.

segélyszállítmányok átengedését pedig azért nem engedélyezték, mert meg voltak győződve arról, hogy azokat a hatóságok azonnal elkoboznák, és a szintén sanyarú helyzetben lévő hadseregnek juttatnák.⁶¹ Az antant tengeri blokádját tehát változatlanul fenntartották, a levantei partok előtt a franciák ellenőrizték azt.

Mint hasonló helyzetekben oly gyakran, Libanonban és Szíriában is megjelentek a különböző felekezetekhez tartozó nyereszkesedők, hogy hasznot húzzanak a nyomorból. A haszonleső uzsorások szemérmetlen spekulációt folytattak élelmiszertartalékok felhalmozásával, amelyeket csak az árak megugrása után dobtak piacra. A bejrúti és damaszkuszi kereskedők spekulációja nyomán a rizs, a cukor és az üzemanyag teljesen eltűnt a piacokról. A spekulációt Dzsemál egyik intézkedése is elősegítette. A háború elején a belső területeken kihirdette, hogy az adót ezentúl készpénz helyett terményben kell befizetni, mert így biztosítani lehetett a hadsereg ellátását. Az 1915-ös rossz termés miatt megugrottak az árak, az adóbeszedők viszont a kormány által rögzített alacsonyabb áron akarták begyűjteni a gabonát. A parasztok ezért elrejtették a termést, s magas áron csempészet útján juttatták el Libanonba, ahol a kereskedők felhalmozták azt spekuláció céljából. Az sem segített, hogy a hatóságok Bejrútban gabonaszindikátust hoztak létre a beszerzés lebonyolítására; a korrupt nagykereskedők mohósága miatt nem jártak sikerrel. 1916 őszén egész Nagy-Szíria gabonaellátását a hadsereg ellenőrzése alá helyezték, de hiányzott a szakértelem, a pénz és a szállítási kapacitás ahhoz, hogy a tervezett intézkedéseket végre tudják hajtani.

Sokak életét ellehetetlenítette, hogy a megélhetés alapját jelentő erdőket, gyümölcsösöket a törökök kivágták, mert a fa fűtőanyagnak kellett a csapatszállító szerelvények számára. A hadsereg óriási illetekeket vetett ki az élelmiszerszállító karavánokra, amelyeket sokszor eltérítettek vagy egyszerűen elkoboztak. A lakosság arra kényszerült, hogy minden mozgítható ingóságát gyakran nevetségesen alacsony áron eladja, és a bevételből ennivalót vásároljon. Ez alól a házak tetőcserepei és gerendái sem képeztek kivételt! A falvak nagy része teljesen elnéptelenedett. Még a kannibalizmus is felütötte a fejét – legalábbis erre következtethetünk egy német jelentésből, mely 1918 elején arról számolt be, hogy két éhező maronita nő legalább öt gyermeket elrabolt, megölt, feldarabolt és megevett.⁶²

A társadalom összeomlását siettetete, hogy Dzsemál lefoglalta azokat a vallásos intézményeket, menhelyeket, iskolákat, zárdákat és monostorokat, amelyek korábban elesetteket, árvákat és egész családokat is befogadtak, s kirabolták, katonai kórházakká vagy istállókká alakították át őket. 1917 júliusában egy Libanonban élő amerikai következőket jegyezte le: „A bejrúti amerikai Vöröskereszt elnökeivel tett kétnapos hegyvidéki utunk során több faluban egyesével végigjártuk a házakat. Leírhatatlan jeleneteket láttunk, egész családok vonaglottak agonizálva nyomorúságos kunyhóik csupasz padlóján, nyöszörgésük több házzal arrébb is hallható volt. A háztartásuk minden darabját eladták, hogy kenyeret vehessenek, nagyon sok esetben még a tetőcserepeket is. Házak százai, melyek tulajdonosai elhaláloztak, üresen álltak, és közel álltak az összeomláshoz. Óvatos becslések szerint egyedül Libanonban nem kevesebb, mint 120 ezren

⁶¹ A Levantében állomásozó oszmán katonák a háború végére kétségbeeső állapotba kerültek. „Az éhhalál szélén álltak vagy már éhen is haltak, ruházatuk rongyokból állt” – írta róluk a parancsnokuk, a német Liman von Sanders. Liman von Sanders, Otto: *Five Years in Turkey*. Annapolis, 1927. 189–191., 195.

⁶² Schatkowski Schilcher, Linda: *The Famine of 1915–1918 in Greater Syria*. In: Spagnolo, John: *Problems of the Modern Middle East in Historical Perspective. Essays in Honour of Albert Hourani*. Reading, 1992. 229–258.

vesztették életüket az éhínség miatt az elmúlt két évben.”⁶³ George Antonius úgy becsülte, hogy Szíriában 300, sőt 350 ezren vesztették életüket a nélkülözések következtében, amihez még hozzászámolt 150 ezer háborús halottat (összesen félmillió fő), ami az eredetileg 4 milliónál is kisebb lakosságot figyelembe véve „valószínűleg magasabb arány, mint bármely más hadviselő fél” veszteségrátája. A sokat idézett szerző egyértelműen Dzsemált hibáztatta az éhínség elhárításáért, mivel politikai okokból büntette a libanoni hegyvidéket.⁶⁴ Még ennél is határozottabban fogalmaz Antoine Boustany, aki egyenesen „népirtásnak” minősíti a történeteket, a világháború négy esztendejét a libanoniak számára pedig „földi pokolnak” tartja, amelyhez „hasonlót évezredek történetük során sohasem tapasztaltak”. Egyértelműen Dzsemál pasát hibáztatja, aki „habozás nélkül megtizedelt egy kicsi, körülbelül 150 ezres népet, mely 1500 éve élt a Libanon-hegységben”.⁶⁵ Vincent Cloarec ugyanakkor úgy véli, Dzsemál nem akart éhínséget provokálni, hiszen ez teljes mértékben ellentétes volt a korábbi kormánypolitikával, s más okokat gyanít a háttérben.⁶⁶ Való igaz, hogy 1917-ben 200 ezer tonna gabonát küldött a maronita pátriárkának, a hatóságok pedig egy ideig napi 30 ezer adag ingyen levest osztó konyhát működtettek Bejrútban. Aksakal megjegyzi, további kutatások szükségesek annak eldöntéséhez, hogy az állam vajon fegyverként használta-e az élelmiszert az itt élők ellen, szerinte azonban ahhoz nem fér kétség, hogy az éhínség és az állam politikája „meggyengítette az oszmán legitimitást az arab területeken”.⁶⁷ Schatkowski Schilcher alapján, aki az összes szereplő felelősségét hangsúlyozza, a szörnyű éhínség következő okait nevezhetjük meg: (1) az antant áthatolhatatlan tengeri blokádjá; (2) az oszmán ellátási rendszer alkalmatlansága; (3) zord időjárás (1916 első hónapjaiban szokatlanul nagy mennyiségű hó esett a hegyekben) és gyenge termés; (4) az élelmiszerszállítványok eltérítése Szíriából az 1916-os hidzsázi arab felkelés előestéjén, hogy megtartsák az arabiai törzsek hűségét; (5) a helyi gabonakereskedők gátlástalan spekulációja; (6) a Szíriában állomásozó német tisztok érzéketlensége (éppen a legrosszabbkor, 1917-ben vezényeltek német csapatokat Szíriába); (8) a lakosság szisztematikus felhalmozása.⁶⁸

Az áldozatok számáról a hegyvidék vonatkozásában nem rendelkezünk hivatalos statisztikákkal. Mértéktartó vélemények szerint a mai Izrael/Palesztina, Libanon, Szíria és Jordánia területén a népesség 10–15, a Libanon-hegységben viszont 30%-a vesztette életét.⁶⁹ Sőt van, aki szerint csak 1917-ben és 1918-ban az összlakosság nagyjából egyharmada, talán 100 ezer ember halt meg!⁷⁰ Schatkowski Schilcher úgy véli, hogy a 200 ezres adat valószínűleg alacsony becslés az egész régióra (Libanonon kívül a mai Szíriára, Jordániára, Izraelre és a palesztin területekre) vonatkoztatva, mivel a belső, gabonatermő területekhez közelebbi

⁶³ Antonius: *The Arab Awakening*, 241. Az Egyesült Államok nem állt hadban az Oszmán Birodalommal. A diplomáciai kapcsolatok ugyan megszakadtak, de hadüzenetet egyik fél sem küldött. Az amerikai állampolgárokat ezért nem bántották Szíriában, jelentős segélyezési munkát végeztek, különösen a bejrúti amerikai közösség.

⁶⁴ Antonius: *The Arab Awakening*, 242.

⁶⁵ Boustany, Antoine L.: *Histoire de la grande famine au Mont-Liban (1915–1918)*. Beyrouth, 2014. 21.

⁶⁶ Cloarec: *La France et la question de Syrie (1914–1918)*, 215–216.

⁶⁷ Aksakal, Mustafa: *The Ottoman Empire*. In: Gerwarth, Robert – Manela, Erez (eds.): *Empires at War 1911–1923*. Oxford, 2014. 17–33.

⁶⁸ Schatkowski Schilcher: *The Famine of 1915–1918 in Greater Syria*, id. mű

⁶⁹ Foster, Zachary J.: *4 Beautiful yet Horrifying Graphs of Death from Ottoman Lebanon, 1915–6*. <http://www.midafternoonmap.com/2015/02/4-beautiful-yet-horrifying-graphs-of.html#more-> (letöltés: 2016. júl. 21.)

⁷⁰ Brémond, Édouard: *Le Hedjaz dans la guerre mondiale*. Paris, 1931. 27. A szerző annak a francia katonai misszióknak volt a parancsnoka, amelyet 1916-ban küldtek Mekkába a törökellenes arab felkelés támogatására.

városok is érintettek voltak, amire bizonyíték, hogy damaszkuszi pékségek és a kormányzói palota előtt már 1916 tavaszán éhséglázadások törtek ki.⁷¹ Egyetért másokkal, akik egyenesen félmilliószámot emlegetnek Nagy-Szíriára vonatkoztatva.⁷² A libanoni áldozatok többsége maronita volt. Minden szerző egyetért abban, hogy ez brutális, példátlan veszteség.

A leírások rettenetes állapotokra utalnak. Az oszmánok kiűzése után egy megdőbbszent ausztrál főtiszt 1918. december végén ezt írta a feleségének: „A lakosság helyzete nyomorúságos. Éheznek, és azt állítják, hogy 250 ezer a halottak száma ebben a térségben. Jóllehet hideg van és esik, számtalan kölyköt látni, akik csak rongyokat viselnek a hátukon. Mivel a többségük keresztény, a törökök semmilyen szánalmat sem tanúsítottak az irányukban. Lerabolták az országot. Igaz, ebben a természeti adottságainál fogva szegény országban korábban is gyakran éheztek. Csak nyomorúságos olajfák vannak, amelyeket az emberek most túl korán szüretelnek le, hogy eladhassák [a termést]. Ennek a népnek a szegénysége és nyomora valami borzalmas.”⁷³ A veszteségeket növelte a régióban 1918–1919 folyamán dühöngő spanyolnátha, mely a világ más részeihez hasonlóan a Közel-Keleten is hatalmas pusztítást végzett. A járvány Arábiában, Szíriában és Perzsiában nem tett különbséget vidékiek és városiak között, mindenütt számolatlanul szedte áldozatait.⁷⁴

Feltehető, hogy az antanthatalmak hathatós segítsége nélkül a túlélők helyzete is jóvátehetetlenül reménytelenné vált volna. 1918 őszén, a diadalmas palesztinai hadjáratot követően az antant Libanont is elfoglalta, a francia és a brit hadihajók ellenőrzésük alá vonták a partvidéket, az oszmánok pedig elmenekültek. Hatalmas nemzetközi segélyakció bontakozott ki, élelmiszerszállítmányok indultak útnak, megszervezték azok elosztását, hozzáálltak az éhség és a betegségek által meggyötört lakosság ellátásához, megszervezték az egészségügyi rendszert. Az árvaházak, kórházak és a vallásos intézmények pillanatok alatt felújították a tevékenységüket, ami lehetővé tette, hogy néhány hónap alatt véget vessenek az éhínségnek és a járványoknak. Gontaut-Biron, a bejrúti francia főbiztosság egyik munkatársa szemléletesen ábrázolta a libanoni lakosság nélkülözését: „A Bejrútban 1918. október 7-én partraszálló francia tengerészek sohasem fogják elfelejteni annak a borzalmas látványnak az emlékét, amely a szerencsétlen városban a szemük elé tárult. Mindenütt félig pucér, csont és bőr kísértetek vonszolták magukat száználmasan. Az erősebbek kutyák módjára marakodtak a szemétkupacokban fellelt konyhai maradékon. Az utcákon lépten-nyomon haldoklók hörögtek, körülöttük holttestek. Egy kocsis járt körbe minden nap, gyászos rakományát a tömegsírok felé vitte. Előfordult, hogy naponta száz áldozatot is eltemettek.”⁷⁵

⁷¹ Schatkowski Schilcher: *The Famine of 1915–1918 in Greater Syria*, id. mű.

⁷² Laurens, Henry: *La question de Palestine. Tome 1. L'invention de la Terre sainte (1799–1922)*. Paris, 1999. 311.; Fawaz, Leila Tarazi: *A Land of Aching Hearts. The Middle East in the Great War*. Cambridge, 2014. 81–120.

⁷³ Vincent, Phoebe: *My Darling Mick. The Life of Granville Ryrie 1865–1937*. Canberra, 1997. 188.

⁷⁴ 1918–1919 nem véletlenül él mind a mai napig a belső-arábiai lakók emlékezetében úgy, mint a „kegyelem éve” (*szanát ar-rahma*) vagy mint „a láz éve” (*szanát asz-szahna*). Az Oszmán Birodalomban és Perzsiában a halottak számát 215 és 430 ezer közé teszik. Steinberg, Guido: „*Seuchen und Krieg im Jahr der Gnade*”. *Die Spanische Grippe 1918/19 in Arabien und Syrien*. Freie Universität Berlin, Publikationen. http://www.fu-berlin.de/presse/publikationen/fundiert/archiv/2002_01/02_01_steinberg/index.html. (letöltés: 2015. dec. 1.); Steinberg, Guido: *The Commemoration of the „Spanish Flu” of 1918–1919 in the Arab East*. In: Farschid, Olaf – Kropp, Manfred – Dähne, Stephan (eds.): *The First World War as Remembered in the Countries of the Eastern Mediterranean*. Würzburg, 2006. 151–162.

⁷⁵ Gontaut-Biron, R. de: *Comment la France s'est installée en Syrie (1918–1919)*. Paris, 1922. 84.

Különösen a legtöbbet szenvedő Libanonban számított sokat a franciák és a britek együttműködése a humanitárius segítségnyújtás terén.⁷⁶ Volt olyan nap, amikor a franciák 1800 éhhalál szélén álló szerencsétlent gyűjtöttek be és vittek egy régi gyárból átalakított szükségkórházba, ahol megmentették az életüket. A Franciaország érdekeit Bejrútban képviselő diplomata, Robert Coulondre ugyancsak egyetlen nap leforgása alatt 1500 rongyos bejrúti csavargó gyereket, többnyire árvákat szedett össze, akik a hegyvidékről azért jöttek a városba, hogy valami ételmet találjanak. Hatalmas menedékházat hoztak létre számukra, ahol csoportosították, megfürdették, felöltöztették és különféle árvaházakba irányították őket. Néhány nap alatt tízezer gyermeket láttak el ily módon. Élelmiszert Franciaországból, Egyiptomból és Indiából szereztek, az elosztást pedig jegyrendszer segítségével, katonák felügyelete mellett oldották meg. Franciaországból behozott szövetanyagok megvarratásával számos nőnek biztosítottak szerény megélhetést, miközben orvoscsoportok járták a hegyvidéket. Emellett új kórházakat is alapítottak. A különféle szerzetes- és apácarendek ingyen levest (*soupes populaires*) osztottak, 1918–1919 telén 3,6 millió adagot. Az elosztáskor nem tettek különbséget keresztény, muszlim és drúz között.⁷⁷

A következmények

A világháború és a velejáró szenvedés véget ért, de ez a megpróbáltatás mélyen bevésődött a libanoni lakosság emlékezetébe és tudatába. Az egykori *mutaszarrifja* (Kis-Libanon) népeségének háromnegyedét kitevő maroniták eltökélték, hogy nem kerülnek többé muszlim uralom alá, ha kell, idegen (francia) segítséggel saját államot hoznak létre. Mivel tudatában voltak annak, hogy a hegyvidék szegényes adottságai miatt nem képes élelmiszerből az önellátásra, azt is elhatározták, hogy a jövődöbeli állam határait kitolják, s bekebelezik a tengerparti síkságot és a kikötőket, valamint a Bekaa-völgy termékeny mezőgazdasági területét (Nagy-Libanon).

Csakhogy e törekvések mellett más elképzelések is körvonalazódtak a világháború alatt Libanon jövőjéről. A britek által bujtogatott és támogatott, 1916 júniusában kirobbantott arab felkelés vezetője, Mohamed próféta leszármazottja, Huszein mekkai emír például az egyiptomi angol főbiztossal folytatott levelezésében világossá tette, hogy Libanont („Bejrútot és a tengerpartot”) a Közel-Keleten létrehozandó egységes arab állam részévé kell tenni, hiába figyelmeztette Kairó, hogy ebben a térségben Franciaországnak különleges érdekei vannak. Párizs és London 1915–1916 fordulóján titkos tárgyalásokba kezdett az oszmánok arab tartományainak jövőjéről, majd elhatározták az érdekszféráikat, s eldöntötték, hogy Libanon közvetlen francia fennhatóság alá fog kerülni (Sykes–Picot-szerződés).⁷⁸ A nyugati fronton teljes mértékben lekötött Franciaországnak azonban nem állt módjában csapatokat vezényelni a Közel-Keletre akkor, amikor 1917 elején Nagy-Britannia megindította Egyiptomból a támadását. A britek győzedelmes palesztinai és szíriai hadjáratában a bevetett francia erők a jelképesnek számító hétezer főt tettek ki, miközben Indiától a Földközi-tengerig egymillió brit katona állomásozott. Ebből az következett, hogy a Közel-Keleten Londonnak nyílt lehetősége arra, hogy a háború utáni rendezést a saját érdekei szerint hajtsa végre, s figyelmen kívül hagyhatta Párizs igényeit.

⁷⁶ A francia erőfeszítésekről lásd: Émily, J.: *L'assistance française en Syrie*. In: Haut-Commissariat de la République Française en Syrie et au Liban: *La Syrie et le Liban en 1921*. Paris, 1922. 121–147.

⁷⁷ Wailly, Henri de: *Liban, Syrie: le mandat 1919–1940*. Paris, 2010. 80–85.

⁷⁸ Ferwagner Péter Ákos: *Közel-keleti nagyhatalmi érdekek az első világháborúban: titkos szerződések*. Mediterrán és Balkán Fórum, 9. évf. (2016) 3–4. sz. 33–52.

Mindez a párizsi békekonferencián súlyos ellentétekhez vezetett a két szövetség (a világnak ezen a részén inkább a két rivális) között. Churchill helyesen ragadta meg a lényegét: „Az a gondolat, hogy a flandriai lövészárkokban teljesen kiszipolyozott Franciaország a meghódított területekből neki járó rész nélkül keveredjen ki a Nagy Háborúból, elviselhetetlen volt Clemenceau számára, nem is fogadta el azt soha.”⁷⁹ Hiába szánta el magát arra David Lloyd George brit miniszterelnök, hogy hazája érdekei szerint rendezze a Közel-Kelet jövőjét, s ennek keretében az araboknak juttatja Szíriát, francia kollégája, Georges Clemenceau elérte, hogy tartsák tiszteletben a Sykes–Picot-szerződést, azaz a szíriai francia érdekeket.⁸⁰ Ez azt jelentette, hogy Párizs szava lesz a döntő Libanon és Szíria esetében, hiába adott ki még 1918. november 8-án Nagy-Britannia és Franciaország olyan közös nyilatkozatot, mely leszögezi, hogy a két hatalom „bátorítja és támogatja helyi kormányok és közigazgatás létrehozását a szövetségesek által most felszabadított Szíriában és Mezopotámiában”, valamint „szándékukban áll támogatást és megfelelő segítséget nyújtani az említett népek által szabadon választott kormányok és közigazgatás szabályos működéséhez”.⁸¹

Ezzel egy időben Edmund Allenby brit tábornok, a közel-keleti brit expedíciós erők parancsnoka a levantei partvidéket egy francia ezredes irányítása alá helyezte, és engedélyt adott francia csapatok bejárti partra szállására. A Libanon feletti uralomért azonnal konfliktus alakult ki a franciák és a Damaszkuszban csoportosuló arab nacionalisták, a Huszein-féle arab felkelés egységes arab államot akaró vezetői között. Ebben a konfliktusban a muszlimok inkább az arab nacionalisták, a keresztények a franciák pártját fogták. Az erőviszonyok azonban az utóbbiaknak kedveztek, akik október végén felújították a Dzsemál által 1915-ben feloszlott Adminisztratív Tanács munkáját,⁸² novemberben pedig a Bejrútba érkező François Georges-Picot főbiztos kezébe vette a közigazgatás irányítását, amit Franciaországból hozott szakemberek működtettek.

Az 1919 januárjában összeülő párizsi békekonferencián a libanoni kérdés is napirendre került. Miután körvonalazódott az Oszmán Birodalom volt közel-keleti arab tartományaira kiterjesztendő mandátumrendszer terve, az önálló Libanon keresztény hívei Franciaország mandátumos fennhatósága mellett kötelezték el magukat, s elutasították, hogy a „nomád” Hásimita-dinasztia uralkodjék Szíria „fejlett” népei fölött. „A Libanon-hegység mindig önálló volt [...] az arabok, a törökök és az egyiptomiak alatt is. Kéri, hogy függetlensége elismerése mellett visszakaphassa történelmi és természetes határait, amelyeket a jogtalan török terjeszkedés elragadott tőle.”⁸³ Ezeket a szavakat a békekonferencián megjelent első libanoni delegáció vezetője, az Adminisztratív Tanács tagja, Dáud Ammún intézte a hatalmak képviselőihez. Mondandóját néhány hét múltán az Élysée-palotában Poincaré köztársasági elnök előtt is megismételte, akinek hazája Franciaország iránti „hűségét” bizonygatta.⁸⁴

⁷⁹ Zeine, Zeine N.: *The Struggle for Arab Independence. Western Diplomacy and the Rise and Fall of Faisal's Kingdom in Syria*. Beirut, 1960. 210–211.

⁸⁰ Ferwagner Péter Ákos: *A King–Crane-bizottság tevékenysége és a Szíriáért vívott diplomáciai küzdelem (1919)*. Acta Historica, tomus CXLI (2017) 153–170.

⁸¹ Loder, J. de V.: *The Truth About Mesopotamia, Palestine and Syria*. London, 1923. 32.

⁸² Hakim, Carol: *The Origins of the Lebanese National Idea 1840–1920*. Berkeley, 2013. 238–239.

⁸³ Részlet a libanoni Adminisztratív Tanács küldöttségének a párizsi békekonferencia előtt 1919. február 13-án tett nyilatkozatából. Hokayem, Antoine – Bittar, Marie-Claude: *L'Empire ottoman, les Arabes et les Grandes Puissances 1914–1920*. Beyrouth, 1981. 106–107.

⁸⁴ *Correspondance d'Orient*, Vol. 12, No. 210 (1919. március 30.) 255–256.

Ő volt az, aki 1918 végén egyik levelében először használta a „Nagy-Libanon” kifejezést.⁸⁵

Wilson amerikai elnök azt gyanította, hogy ez a küldöttség valójában a francia imperialista ambíciók szimpla bábja, de azért a delegáció álláspontja a szíriaiak felekezeti és politikai megosztottságára utalt. Egészen pontosan arra, hogy a levantei keresztény araboknak az autonómia évtizedei után nem állt szándékukban visszatérni a muszlim uralom alá. Már csak ezért sem beszélhetünk arról, hogy a libanoniak a franciák bábjai lettek volna: a békekonferencián megjelent közel-keleti küldöttségek a saját törekvéseiket fogalmazták meg. Mind-egyik a maga módján, a saját retorikájával akart hatni a döntéshozókra.⁸⁶ Egy második libanoni delegáció, amelynek az élén ezúttal Huvaik maronita pátriárka állt, június 16-án ismételtén kérte Franciaország támogatását a Szíriáról leválasztott és „természetes, történelmi és gazdasági határai között” helyreállított Nagy-Libanon függetlenségéhez.⁸⁷ „Libanon függetlensége nem egyszerűen az oszmán hatalom összeomlásából fakadó *de facto* függetlenség. Elsődlegesen a Szíriában esetleg létrejövő bárminemű arab államtól való teljes függetlenséget jelenti.” A főpap mindezt azzal indokolta, hogy Libanon kulturálisan magasabb színvonalon áll Szíriánál: „...míg Szíriában a nomád elem a lakosság jelentős részét teszi ki, addig Libanonban egyetlen olyan kisváros vagy falu sincs, amelynek ne lenne iskolája.”⁸⁸ Nyilvánvaló, hogy egyes maronita vezetők és a rendkívül befolyásos egyház következetesen ellenezte Libanon integrálását valamiféle arab államba, mivel az arab nacionalizmus számukra a régi, jól ismert muszlim fenyegetés „reinkarnációját” jelentette.⁸⁹

Szíria (és benne Nagy-Libanon sorsa) akkor dőlt el végleg, amikor hosszas és helyenként heves viták után, 1919 szeptemberében Lloyd George és Clemenceau megállapodott arról, hogy a franciák Libanonban és Szíriában szabad kezet kapnak, s átveszik a brit megszálló csapatok helyét. November 10-én Clemenceau ígéretet tett a maronita pátriárkának, hogy Libanont leválasztják Szíriáról, és önálló állammá teszik. 1920-ban a damaszkuszi arab nacionalisták még kísérletet tettek a független Szíria megteremtésére, amikor Huszein mekkai emír fiát, az arab felkelés tényleges vezetőjét, Feiszal emírt királlyá választották, de ennek a kérészerű államnak az összeomlása csupán idő kérdése lehetett.⁹⁰ Júliusban Libanonból kiindulva egy francia hadsereg benyomult Szíriába, legyőzte Feiszal erőit, és bevonult Damaszkuszba, az országot pedig fennhatósága alá vonta. Szeptember 1-jén Gouraud tábornok, a francia főbiztos Bejrútban kihirdette Libanon leválasztását Szíriáról. Új állam született új határokkal: Nagy-Libanon lakossága azonban már csak 55%-ban volt keresztény, míg Kis-Libanoné 1914 előtt még 80%-ban. Így a „keresztény Libanon” eszményképe többé nem lehetett érvényes. Ebből következett, hogy az új ország lakosságának csaknem fele (a muszlim felekezetek) nem fogadta el sem az állam legitimitását, sem a kormányformáját.⁹¹ Ezzel elvetették a 20. századi libanoni belpolitikai konfliktusok magvait.

⁸⁵ Firro, Kais M.: *Lebanese Nationalism versus Arabism: From Bulus Nujaym to Michel Chiha*. Middle Eastern Studies, vol. 40. (2004) no. 5. 1–27.

⁸⁶ Arsan, Andrew: *The patriarch, the amir and the patriots: civilisation and self-determination at the Paris Peace Conference*. In: Fraser, T. G. (ed.): *The First World War and Its Aftermath: the Shaping of the Middle East*. Chicago, 2015. 127–145.

⁸⁷ Rabbath: *La formation historique du Liban politique et constitutionnel*, 304.

⁸⁸ Hokayem–Bittar: *L'Empire ottoman, les Arabes et les Grandes Puissances*, 198–200.

⁸⁹ Roshwald, Aviel: *Ethnic Nationalism and the Fall of Empires. Central Europe, Russia and the Middle East, 1914–1923*. London, 2001. 193.

⁹⁰ Ferwagner Péter Ákos: *Az első szíriai állam története: a kérészerű damaszkuszi Arab Királyság*. Belvedere Meridionale, 27. évf. (2015) 3. sz. 5–14.

⁹¹ Hourani, Albert: *Lebanon: Development of a Political Society*. In: Hourani (ed.): *The Emergence of the Modern Middle East*, 124–141.

FERWAGNER PÉTER ÁKOS

Nationalism, Oppression, Famine. Lebanon in the First World War

Although the autonomous administrative unit of the Ottoman Empire, the territory of the Lebanese highlands was not affected directly by the battles of the First World War, it thus suffered the conflict in an extraordinary way. The Ottoman governor of Damascus, Djemal Pasha, occupied the mountains in the Autumn of 1914, and abolished its autonomy the following year. In 1915, he began to systematically persecute Arab nationalists, dozens of whom were executed. Food shortages had even more serious consequences, killing more than a hundred thousand people. The situation was complicated by the claims of Middle Eastern actors (Britain, France, Arab insurgents) for Lebanon. As a result of a power bargain at the Paris Peace Conference, in 1920 France separated the territorially enlarged Lebanon from Syria and made it its mandatory territory.